

БУЮК ҲАНАФИЙ МУҲАДДИСИ ИМОМ ТАҲОВИЙ

*Имом Бухорий номидаги Тошкент ислом
институтини “Ақоид ва фикҳий фанлар” кафедраси
ўқитувчиси Джуманов Абдулҳамид*

Имом Абу Жаъфар Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Салома ибн Салама ал-Аздий ал-Ҳажрий ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳ 229-321 йилда Мисрнинг юқори қисмидаги Таҳийя деб номланган мавзеъда туғилган. Аммо «Китоб ал-ансоб» муаллифи ас-Самъоний (1113-1167) раҳимаҳуллоҳ фикрича Мисрнинг пастки тарафидаги Таҳо қишлоғида туғилган. Машҳур Азд қабиласининг Ҳажр уруғидан бўлганлиги боис одатда насабига улар ҳам қўшилади. Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳнинг туғилган йилларини баъзилар 238/853 йил деб хато кўрсатган бўлса-да, лекин аксар манбаларда уни 229 йил рабиъ ал-аввал оийи (843 йил ноябрь)да туғилганлари алоҳида қайд қилинган.⁹

У тенгдошлари ичида ёдлаш қобилятининг кучлилиги ва фаҳмининг тезлиги, Қуръони каримни пухта ёдлаши ила ажралиб турган. Таҳовийга Қуръони каримдан бошланғич илм берган ва ёзишни ўргатган имом Закарийе Яҳё ибн Муҳаммад ибн Амрдир. Сўнгра у фикҳ ва усулда пешқадам бўлган отасининг илм ҳалқасида иштирок этиб, фикҳдан дарс олади. Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳ ёшликларида бошланғич таълимни тоғалари, яъни оналарининг укаси шофеъийлик мазҳабининг машҳур фақиҳи Исмоил ибн Яҳё ал-Музаний (791-877) раҳимаҳуллоҳ олдиларда ўзлаштирадilar.

Аллома ҳақида Абу Сулаймон Дамашқий: Таҳовий менга “Мен биринчи бўлиб тоғам Музанийдан ҳадис тингладим ва ёзиб бордим. Имом Шофеъийнинг сўзини олиб унинг мазҳабида юрдим. Бир неча йиллардан сўнг Миср қозиси Аҳмад ибн Абу Имроннинг олдида бордим. Ундан ҳанафий фикҳини ўргандим ва сўзини олдим”, деди, деган. У зот ёшлигидан ҳанафий фақиҳларининг асарларини – Имоми Аъзам Абу Ҳанифа (699-767) раҳимаҳуллоҳ ва унинг асҳобларининг китобларини кўп ўқир эдилар. Жиянининг ишидан жаҳли чиққан Имом ал-Музаний раҳимаҳуллоҳ: «Сендан ҳеч нарса чиқмайди!» деб қасам ичиб юборадilar. Аслида, Имом ал-Музаний раҳимаҳуллоҳнинг ўзлари ҳам ҳанафийларнинг асарларини кўп ўқир эканлар.¹⁰

Алломанинг тоғасининг мазҳаби (шофеъий)дан ҳанафий мазҳабига ўтиши қуйидагича бўлган. Айтишларича, Таҳовий тоғасидан дарс олиб юрган кезларда, бир куни унга тоғаси: “Сендан бир нарса чиқмайди!” – дебди. Шунда жиянининг аччиғи чиқиб, тоғасини тарк этиб Абу Жаъфар ибн Абу Имрон Ҳанафийдан (ваф.331) дарс ола бошлаган экан.

⁹. Хатиб Бағдодий. Ал-Жомеъ ли ахлақ ар-ровий ва адаб ас-сомеъ. – Ар- Риёд. Мактаба маъориф, 1983. 1-2 жузлар.

¹⁰Ибн Абу Шайба. Мусаннаф. – Байрут. Дор ал-фикр. 1998.

Муҳаммад ибн Аҳмад аш-Шурутий (Х-аср) раҳимаҳуллоҳ Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳдан «Нимага мазҳабингизни ўзгартирдингиз?» деб сўраганларида, у: «Тоғам доим Имоми Аъзам Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ ва унинг асҳобларининг китобларига қарайвергани сабабли», деган эдилар.

Доктор Абдурраҳмон Умайра “Шарҳ ал-ақида ат-Таҳовия”га ёзган таълиқи муқаддимасида қуйидагиларни ёзган: “Бизнинг фикримизча у кишининг Абу Ҳанифа раҳматуллоҳнинг мазҳабига ўтишининг асосий сабаби, ўша вақтдаги одамлар зехнида бу мазҳаб ҳақида жуда яхши тасаввур бор эди. Чунки, бу мазҳаб кенг фикрли бўлиши билан бирга ҳужжати ҳам кучли эди. Янги пайдо бўлган масалаларда тез ва қониқарли жавоб бериларди. Шу каби омиллар Таҳовийга таъсир қилган”.

Абу Яъло Ҳанбалӣ ўзининг “ал-Иршод” китобида шундай деб ёзган: Аҳмад ибн Муҳаммад Шурутий, “Мен Таҳовийга нима учун тоғанга ҳилоф қилиб, Абу Ҳанифанинг мазҳабини ихтиёр қилдинг? – десам. У: “Мен тоғамни Абу Ҳанифанинг китобларига доимо назар солиб турганини кўриб, унинг мазҳабига ўтдим”, деди – деган экан.

Ҳанафийлик мазҳабига кўнгил қўйганлигига яна бир сабаб Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳнинг онаси унга ҳомиладорликнинг сўнгги ойларида вафот қилганлар. Қорнида бола кимирлаётганини сезган ҳанафий олимлар қорини кесиб, болани чиқариб олишга фатво берадилар. Имом ал-Музаний раҳимаҳуллоҳ бошлиқ шофеъий олимлари бундай қилмасликни ёқлаб чиқадиладар. Ҳанафийлар қозиси, фақиҳлари билан бирга қаттиқ туриб олганликлари сабабли Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳ тирик қолган эди.

Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳ шу зайлда ҳанафийлик мазҳабига ўтади ва ҳанафий фақиҳларидан мужтаҳиди мунтасиб даражасигача етади. Бу Имоми Аъзам Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳдан кейинги унинг Абу Юсуф (731-798) раҳимаҳуллоҳ, Муҳаммад аш-Шайбонӣ (749-805) раҳимаҳуллоҳ каби асҳобларининг табақаси эди. Баъзи тадқиқотчилар уни учинчи табақа фақиҳлари қаторига қўядилар.

Кейинчалик Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳ юртининг энг таниқли фақиҳи, мушкул саволларга қийналмай жавоб берувчи иқтидор соҳиби, мунозараларда ҳанафийликнинг энг кучли ҳимоячиси бўлиб етишди. У зот ўзларининг фикҳий матн китоби «Мухтасар»ни ёзган вақтида: «Агар тоғам буларни кўрганида, қасамининг бузилгани учун каффорат тўлаган бўларди!» деб фахрланган эдилар.

Устозлари: Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимаҳуллоҳ фикҳни асосан Абу Жаъфар Аҳмад ибн Имрон (вафоти 280/893) раҳимаҳуллоҳдан оладилар. Сўнг Шомга сафар қилиб, қози ал-қузот Абу Ҳозим Абдулҳамид ибн Абдулазиз (вафоти 292/905) раҳимаҳуллоҳ олдида ҳам таҳсил оладилар. Бу қозикалон ҳанафий олими Муҳаммад аш-Шайбонӣ (749-805) раҳимаҳуллоҳнинг шогирдларидан Исо ибн Аббон (вафоти

221/835) раҳимахуллоҳнинг шогирди эди. Яна Ҳорун ибн Саид ал-Ирбилий (IX аср иккинчи ярми) раҳимахуллоҳдан ҳам сабоқ олганлар¹¹.

Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимахуллоҳ, айниқса, ҳадисшунослик соҳасида маҳорат касб қиладилар. Мисрда жуда кўп муҳаддислардан ҳадислар тинглаб, имло қилади ва ҳифз қилиб оладилар. Аллома Жалолиддин ас-Суютий (1445-1505) раҳимахуллоҳ «Хусн ал-муҳозара» асарларида Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимахуллоҳни ҳадис ҳофизларидан бири, ҳадис ривоятида ишончли ва маҳкам зот, фақиҳ, ундан сўнг унга ўхшаши чикмаган, Мисрдаги ханафийларнинг бошлиғи сингари мақтовлар билан зикр қилганлар. Унинг ҳадис соҳасидаги устозларидан Али ибн Маъбад ибн Нух ал-Бағдодий (вафоти 259/873) раҳимахуллоҳ, Ҳорун ибн Саид ал-Ийлий (787-867) раҳимахуллоҳ, Юнус ибн Абдулаъло Абу Мусо ас-Садафий (787-877) раҳимахуллоҳ, ар-Рабиъ ибн Сулаймон ал-Муаззин ал-Жийзий (797-869) раҳимахуллоҳ, Абу Бакра Баккор ибн Қутайба ал-Бакровий (798-884) раҳимахуллоҳ, Муҳаммад ибн ал-Ҳажжож Абдуллоҳ ибн Сулаймон ал-Ҳазрабий (817-910) раҳимахуллоҳ, Баҳр ибн Наср ал-Хавлоний (798-880) раҳимахуллоҳ, Муҳаммад ибн Хузайма (838-924) раҳимахуллоҳ каби ишончли ҳадис ровийларини кўрсатиш мумкин.¹²

Шунингдек, устозлари қаторида Абдулғани ибн Рифоа, Ҳорун ибн Саъид, Юнус ибн Абдулаъла, Баҳр ибн Наср Хавлоний, Муҳаммад ибн Абдуллоҳ, Исо ибн Масруд, Иброҳим ибн Мунқиз, Робеъ ибн Сулаймон, Абу Иброҳим Музаний, Баккор ибн Қутайба, Миқдод ибн Довуд ва бошқалардан ҳам ҳадис тинглаган.

Шогирдлари: Таҳовий ўзи яшаган вақтда масалаларни таҳқиқ қилиш, далилларни аниқлашда ва бошқа илмларда машҳур бўлгани сабабли толиби илмлар ундан дарс олишга иштиёқманд бўлган. Алломадан Миср қозиси Аҳмад ибн Иброҳим ибн Ҳаммод (ваф.329), Қози Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Мансур Ансорий, Абдурроҳман ибн Аҳмад ибн Юнус Муаррих (ваф.347), Сулаймон ибн Аҳмад ибн Айюб Табороний (ваф.360), Абдуллоҳ ибн Адий ибн Абдуллоҳ Журжоний (ваф.365) ва бошқалар таълим олган.

Шунингдек, аллома Абу Бакр ал-Бурдаъий (вафоти 350/961) раҳимахуллоҳ, «Мўъжам»лар соҳиби муҳаддис Абулқосим Сулаймон ат-Табароний (873-973) раҳимахуллоҳ, «Маоний ал-асор»ни устозидан эшитиб, нақл қилган Абу Бакр Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Муқиррий (898-991) раҳимахуллоҳ, «Ақидат ат-Таҳовий»ни биринчи ривоят қилган Маймун ибн Ҳамза (X-аср) раҳимахуллоҳ, Юсуф ибн Қосим ал-Миёнжи (901-985) раҳимахуллоҳ, тўққиз нафар Ғандар лақабли ҳадис ровийларидан иккинчиси Муҳаммад ибн Жаъфар Ғандар ал-Варроқ (вафоти 370/980) раҳимахуллоҳ сингари олимларга сабоқ берган. Шунингдек, яна у зотдан Юсуф ибн

¹¹ Махмуд Таххон. Тайсир мусталаҳ ал-ҳадис. – Т.: Мовароуннаҳр, 1992

¹². Абдуллоҳ ибн Абдурахмон. Тайсир ал-аллом шарҳ умдат ал-аҳком. – Байрут. Дор ал-фикр

Қосим, Абулқосим Табароний, Муҳаммад ибн Бакр, Аҳмад ибн Абдулворис Зажжож, Абдулазиз ибн Муҳаммад Жавҳарий ва бошқалар ҳадис ривоят қилишган.

Ибн Абдулбарр (978-1071) раҳимахуллоҳ айтган: «Абу Жаъфар ат-Таҳовий кўфалик (Абу Ҳанифа раҳимахуллоҳ)нинг мазҳабида бўлиб, барча уламоларнинг мазҳабларига олим эди», деганлар.

Вафотлари. Абу Жаъфар ат-Таҳовий раҳимахуллоҳ Мисрда 321 йил 5 зулқаъда (933 йил 27 октябрь)да вафот қилганлар. Қарофа кишлоғида (Миср) дафн қилинади.¹³

Фойдаланилган манба адабиётлар рўйхати:

1. Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Саҳиҳи Бухорий: ал-жомиъ ас-саҳиҳ: (ишонарли тўплам): 2 китоб. /Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Абдулазиз Мансур таҳрири остида. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. 1-т. – Б. 712. 2-т. – Б. 624.
2. Муродов Д. Ҳадисшунослик атама ва иборалари (қисқача изоҳли луғат). – Т.: Фан, 2009. – 96 б.
3. Раҳимжонов Д. Абу Ҳафс Насафий. – Т.: Тошкент ислом университети нашриёт матбаа бирлашмаси, 2010. – 39 б.
4. Ҳамроқулов Ж. Мусталаҳ ал-ҳадис. – Т.: Мовароуннаҳр, 2004.
5. Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Саҳиҳи Бухорий: Ал-Адаб ал-муфрад /таржимонлар Ш.Бобохонов, Н.Атабоев.
6. Имом ат-Термизий. Сунани Термизий. – Т.: Қомус, 1998. Т.1. ...б.
7. Уватов У. Иймон нури. – Т.: Ёзувчи, 1996.
8. Уватов У. Буюк муҳаддислар: Имом ал-Бухорий, Имом Муслим Имом ат-Термизий. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 1998. – 63 б.
9. Уватов У. Донолардан сабоқлар: – Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1994. – 94 б.
10. Уватов У. Муслим ибн ал-Ҳажжож: – Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1995. – 62 б.
11. Уватов У. Ал-Ҳаким ат-Термизий. – Т.: 2001. 12. Уватов У. Икки буюк донишманд. – Т.: Шарқ, 2005. – 60 б.

¹³ Абдуллоҳ ибн Абдурахмон. Тайсир ал-аллом шарҳ умдат ал-аҳком. – Байрут. Дор ал-фикр